

МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫҢ ОБЪЕКТИЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЗАМАНАУИ МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫ ДАМУДАҒЫ РОЛІ

Ақмухамет Аружан Абайқызы

Aruzhan_14_2000@mail.ru

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Халықаралық құқық мамандығы ХҚқ-11 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – Сейдеш Б. Б.

Кез-келген құқықтық жүйенің тұрақты және тиімді жағдайы ол ұлттық құқықтық дәстүрдің мемлекеттік және құқықтық жаңғырту процесстерімен үйлесімді ұштастыруға байланысты. Құқықтық құбылыстардың нысандары мен мазмұнын динамикалық өзгерту бас тартпайды, керісінше, өздерінің құқықтық мұраларын зерттеу қажеттілігін өзектейді. Заңнамалық мұрада тарихи қалыптасқан құқықтық тәжірибені бекіту және құрылымдау орын алады, оның нәтижесінде оны келесі ұрпаққа көшіру мүмкін болады.

Мұрагерлік құқық - қайтыс болған азаматтың құқықтары мен міндеттерінің әмбебап және тікелей құқықтық мирасқорлық (мұрагерлік) тәртібімен басқа адамға, яғни қайтыс болған адамның артында қалған адамға көшу процесін реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы болып табылады.

Негізінен «Мұрагерлік құқық» термині субъективті мағынада да адамның мұраға шақырылу құқығы және мұра қабылданғаннан кейін оның құқығы ретінде түсініледі.

Алғашқыда мұрагерлік құқық адамзат дамуының белгілі бір кезеңінде, қауымдастықта теңдестірілген күшті бөлуді жоюға және қаражат пен өндіріс нәтижелерін жеке меншіктеудің басталуына байланысты пайда болды. Мұралық құқықтың тұжырымдамалары, тіпті, ең алғашқы Шумердің саз тақтайшаларында, Египет иероглифтерінде және т. б. Алғашқы қауымдық тайпалар тарихында кездеседі. Мұралық құқықтың негізгі ұғымдары сонау римдік құқықта бастау алған, онда мұралық институт орталық орындардың бірі болғаны бізге тарихтан белгілі (мұраның ашылуына, қорғауға, мұралық құқықтарды жүзеге асыруға және ресімдеуге байланысты туындайтын қатынастар). Кейінірек бұл ережелер көптеген қазіргі заманғы мемлекеттердің құқықтық жүйелерінде жаңғыртылды. Рим құқығы еш жерде қолданылмаса да, оның мұрагерлік құқығына әсер ету дәрежесі соншалық, оның кейбір институттары әлі күнге дейін Ежелгі Римде көп жыл бұрынғы қолданыста болған сияқты регламентте сақталған.

Конституция кепілдік беретін адамның басты құқықтарының бірі, ол мұраға құқық. Жалпы мұра, мұрагерлік, мирасқорлық синонимдес істептес. Мұрагерлік туралы заң негіз қалаушы болып табылады. Оған сәйкес

мұрагерлік тәртібін белгілейтін басқа да нормативтік құқықтық актілер қабылданады және олар бар.

Мұрагерлік құқық адамның жеке меншік құқығымен тікелей байланысты:

– қайтыс болған жағдайда адамдарға өз қалауы бойынша мүлікке иелік етуге мүмкіндік беретін өсиет бостандығына кепілдік береді;

– заң жүзі шеңберінде мұра қалдырушының еңбекке жарамсыз мұрагерлерінің, оның ішінде кәмелетке толмаған балалардың мүдделерін білдіреді;

– отбасын нығайтуға көмектеседі. Заңдағы түзетулер туыстарының (биологиялық, туған қандас) мұрагерлік құқықтарын едәуір кеңейтті.

Мұрагерлік құқыққа ие болудың негіздері.

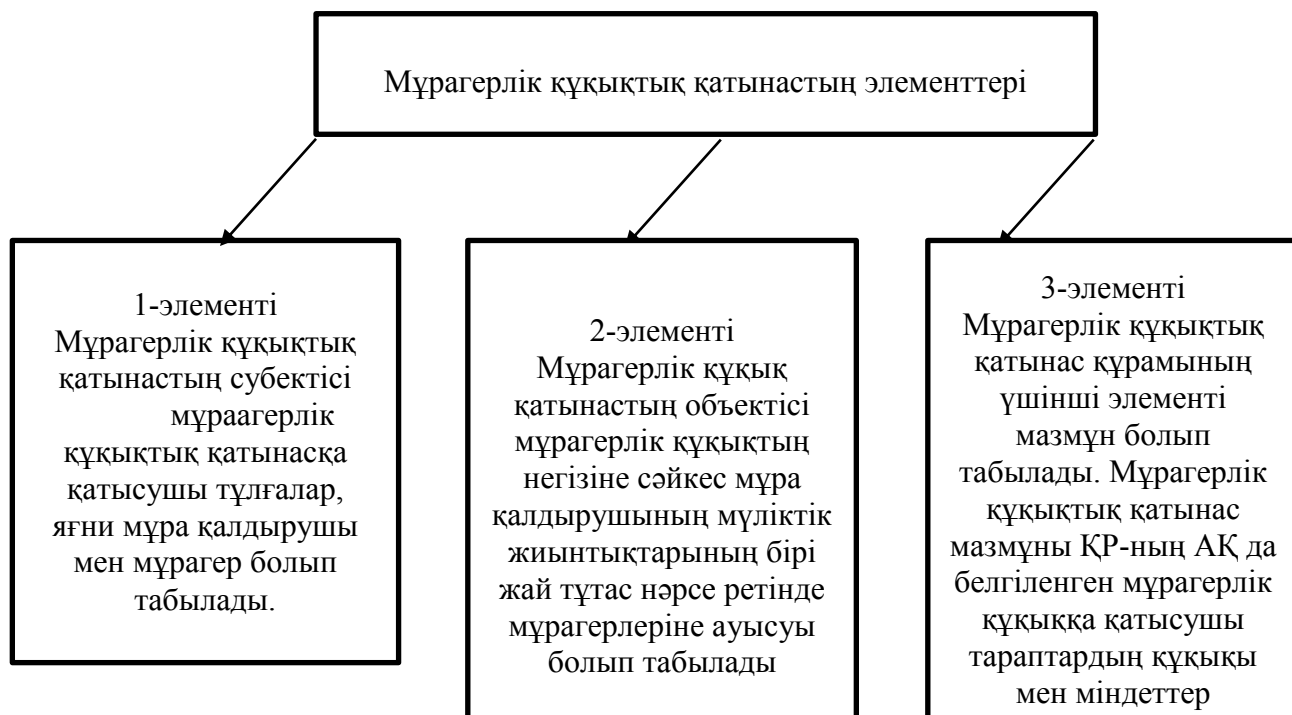
Мұрагерлік құқықтық қатынастардың ерекшелігі, олар заңды құрам болған кезде ғана толық көлемде туындауы мүмкін деп саналады. Бұл дегеніміз, құқықтық мирасқорлық заңы бойынша келесідей заңды түрде расталған фактілер бойынша жүргізіледі:

– мұра қалдырушының қайтыс болуы туралы нақты ақпарат болуы;

– мұра қалдырушымен туыстық, ерлі-зайыптылық және мұрагерді мұраға қалдыруға мүмкіндік беретін сияқты жағдайлар;

– өсиет етілген мүлікті қабылдауға мұрагердің келісімі.

Өсиет бойынша мұраға иелікті алуға келетін болсақ, онда өсиет қалдырушының қайтыс болуы және мүлікті қабылдауға мирасқордың келісімі туралы фактілермен қатар, заң құрамына "өсиет" құжаты қосылады, ол іс жүзінде қайтыс болған және оның мұрагері арасындағы біржақты мәміле болып табылады.

1-сурет. Мұрагерлік құқық қатынастарының негізгі элементтері

Құқықтық мұраның негізгі объектілері құқықтық тәжірибе мен құқықтық құндылықтар сияқты статикалық, консервативті құбылыстар болып табылады. Ең алдымен, құқықтық құндылықтар мазмұнының сипаттамасына жүгінеміз. Құқықтық құндылықтар иерархиялық жүйе болып табылады және олар алдымен «құқықтық менталитет» және «құқықтық мәдениет» ұғымдары арқылы ашылады. Құқықтық менталитет пен құқықтық мәдениет құқықтың жалпы тұтастығын білдіреді және осы құндылықтар жүйесіне тән жалпылама логикалық тұрғыда да, құндылықтар жиынтығының ерекшелігінде де, олардың иерархиясында, кезектілігінде, реттілігінде де көрінеді. Құқықтық мәдениет ол осы қоғамда мойындалған, қоғамның көптеген мүшелері үшін қажетті жалпы құндылықтарды сақтау, ұдайы өндіру және дамыту тетігі болып табылады, заманауи қоғамның ажырамас бір бөлшегі секілді.

Құқықтық құндылықтар әлеуметтік субъект (индивид, әлеуметтік қауымдастық, мемлекет) үшін қажетті құқықтық байланыстардың жай-күйін қамтамасыз етеді; нақты құқықтық құбылыстарды бағалау критерийіне қызмет етеді; мақсатты заң қызметінің мәнін айқындайды; субъектіні құқық шығармашылық қызметке итермелейді және бағдарлайды.

Төменде өткенгі және қазіргі құқықтық құндылықтардың арақатынасындағы ортақ бір байланыстарын қарастырайық. Жасыратыны жоқ, үлкен қиындықтарды соттағылар бастан кешіреді. Себебі, олар қол жеткізе отырып, шешімдерін орындау бойынша залалды өтеу, келтірілген құқық бұзушылық секілді жайттарға душар болған жауапкерлер, көбінесе ақы төлеуге жарамсыз болып келеді. Сондықтан заң шығарушы аталған мәселені шешу үшін басқаның тәжірибесіне немесе өз өткеніне жүгінуге мәжбүр. Орыс қоғамында осындай ұзақ құлдық, «правеж», қарыз түрме сияқты институттары белгілі. Келтірілген залалдың орнын толтыру тәсілдерінің әрқайсысы жеткілікті жағдайда тиімді болды [3]. Осындай тиімділіктің себебі, адам әрбір материалдық шығынды өзінің жеке бостандығына және дене азабына арқылы шығынды өтеді. Адамның жеке тұлғасы, тіпті тектік-топтық ерекшеліктерін ескере отырып, мемлекет үшін құндылық болған жоқ.

Бақытымызға орай қазіргі уақытта бұл үрдістер мұрагерлі құқықта қолданылмайды, өйткені олар ең жоғары заңды құнға, яғни ол адам құқықтарына қайшы келеді. Әрине, қолданыстағы өте тиімді, өнімді пайдалану тәжірибесі керемет болғанымен, замани құқықтық жүйеде оны қолдану мүмкін емес, өйткені қазыргы мен өткенгі құқықтық жүйе құндылық жүйелерінің арасы жер мен көктей өзгерген.

Құқықтық мұраның негізгі құрамдас бөлігі ретінде құндылықтар әртүрлі мазмұнға ие, олардың талдауына негізделе отырып, келесі түрлерді ажыратуға болады:

Біріншіден, аз ауқымды әлеуметтік топтардың құқықтық құндылықтары. Бұл тұрақсыз категорияда экономикалық процестердің, саяси және діни идеологиялардың әсерінен ең жылдам өзгерістер орын алады.

Екіншіден, мазмұны аталған қауымдастықтың тарихы мен даму ерекшелігімен айқындалатын жалпыұлттық, жалпы мемлекеттік құқықтық құндылықтар. Олар құқықтық жүйелердің ерекшеліктерін анықтайды.

Үшіншіден, неғұрлым тұрақты жүйе болып табылатын және әлемдегі құқықтық дамудың бірлігін айқындайтын жалпыадамзаттық құқықтық құндылықтар. Атап айтқанда, бұған әлемдік қоғамдастық таныған адам құқықтары мен бостандықтарының стандарттарын жатқызуға болады.

Барлық деңгейдегі құндылықтар құқық нормаларында, құқықтық ұйғарымдарда өз көрінісін табады. Құқықтық жүйенің мазмұны, оның даму бағыты жеке немесе жалпыадамзаттық құндылықтар негізге алынатынына тікелей байланысты.

С.С. Алексеевтің айтуынша, «құқықтық құбылыс өмірдің құбылыстары мен процестерін бағалауға мүмкіндік береді» [4]. Бұл ой мен шындық арасындағы құндылықтың ерекше жағдайы. Кез-келген бағаны нормаға айналдырудың құралы - бұл заң нормасы болған жағдайда - мемлекет қатаң бекітетін санкция.

Заң үстемдігінде бекітілген кез-келген құндылық әмбебап емес. Құқықтық жүйе шеңберінде бір-біріне мүлдем сәйкес келмейтін, бірақ бір-біріне қарама-қайшы емес құндылық бағдарлары бар. Бұл, бірінші кезекте, заң мен мораль арасындағы қарым-қатынасқа қатысты. Бұл позицияны құн иерархиясында тану заң шығару процесін жеңілдетеді, социалды қақтығыстың туындауын болдырмайды [5]. Мұрагерлік құқықтың тағы бір құрылымдық компоненті, ол субъектінің сыртқы әлеммен өзара әрекеттесуінің нәтижесінде заңдық тәжірибе болып табылады, ол мынадай төмендегі түрде белгіленеді:

1. Міндетті құқықтық нысандарда (сот, заңды мамандықтар, нормативтік құқықтық актілер және т.б.). Осы ережені нақты бір мысалда қарап көрейік. Федералды конституциялық заңға сәйкес «Ресей Федерациясының сот жүйесі туралы» 31.12.1996 ж Ресейде соттың жаңа түрі енгізілді, ол алқабилер соты [6]. Шын мәнінде, 1917 жылға дейін болған мекеменің қалпына келтірілуі болды, ол сот туралы №1 қаулымен жойылды. Қазылар алқасының сот процесін енгізу принциптері 1864 ж. осындай

процедураға ұқсас, мысалы, реформалардың кезеңі. Революцияға дейінгі Ресейдегідей, үкімдердің шамамен 20% -ы ақталып жатыр, бұл бұрынғыдай осындай соттарды енгізудің орындылығы туралы талқылау болып табылады [7].

2. Құқықтық қатынастар жүйесінде (құқық қатынастарының субъектілері, объектілері). Атап айтқанда, Қылмыстық кодекстің айрықша бөлімінде дәстүрлі түрде объектілер бойынша қылмыстар құрамын жіктеу ұсынылып отыр. Егер бірнеше ресейлік Қылмыстық кодекстерді салыстырсақ, онда тұрақты объектілерді, жаңалықтарды, сондай-ақ объектілер иерархиясындағы өзгерістерді анықтауға болады. РСФСР соңғы Қылмыстық кодексінде қылмыс объектісі ретінде мемлекет, социалистік меншік, өмір, денсаулық, еркіндік, тұлғаның қадір-қасиеті, азаматтардың саяси және еңбек құқықтары және т. б. қаралды.

3. Заң қызметі тәсілінде, заң тілінде, терминологияда белгіленуі. Еуропалық құқық, мысалы, негізінде Рим дәстүрінде анық байқалатын, біріздендіру процесін жеңілдететін заңдық ұғымдардың орнықты жүйесі бар.

4. Индивидтің заңды ойлау формалары мен тәсілдерінде, құқықтық теориялар мен идеологияларда [8]. Атап айтқанда, іс жүзінде барлық шығыс құқықтық мәдениеттеріне Құқықтық нигилизм, діни нормалардың құқықтық нормалардан басымдығы, «құқық» және «заң» ұғымдарын жазалаумен теңестіру сияқты қасиеттер тән. Мұндай қарым-қатынас Батыс құқығының ауқымды рецептісіне қарамастан сақталады, оның негізіне қарама-қарсы заңдылық принципі тиесілі.

Құқықтық тәжірибені ұрпақтан ұрпаққа беру жинақталған ақпаратты сақтау мен берудің ерекше тетігі арқылы жүзеге асырылады. Құқықтық ақпаратты беру мынадай нысандарда жүзеге асырылады:

1. Меншіктік мақсаты. Бұл белгілі бір заттарды пайдалану бойынша операциялар жүйесін меңгеруді ғана емес, сонымен қатар дәуірге, класстарға, ұлттарға, қоғамдық топтарға тән сезімдер, ой, көзқарастар кешенін иеленуді болжайтын алдыңғы тәжірибені пайдалану болып табылады

2. Дәстүрлі форма. Бұл іс-әрекеттер кешені арқылы құқықтық тәжірибені жинақтау, сақтау, беру. Бұл жолмен қарым-қатынас нысандары, тұтас жағдай түріндегі құқықтық қарым-қатынас тәсілдері беріледі, яғни бұл дайын үлгілердің қайталануы. Берілістің бұл түрі консервативтілігімен, тұрақтылығымен сипатталады. Әңгіме қоғамдық қатынастарды құқықтық регламенттеу мүмкін болмайтын қайталану сияқты құқықтық жүйенің қасиеті туралы болып отыр.

3. Рационалды форма. Бұл жағдайда әлеуметтік маңызы бар құқықтық ақпарат қоғамдық санада вербалды белгі жүйесі арқылы тіркеледі.

Алдыңғы ұрпақтың құқықтық тәжірибесін іске асыру оң мұраның ұтымды объектілері арқылы жүзеге асырылады. Бұған заң ғылымы мен практикасын, құқықтық шығармашылық, ал оның шеңбері аясында нормалардың шығармашылық қызметтерін жатқызуға болады. Құқықтық

тәжірибені іске асыру процесі саналы, мақсатты сипатқа ие. Оның алдындағы жетістіктері белгілі бір, алдын ала бағдарламаланған нәтижені алу үшін қолданылады. Мұнда мемлекетке негізгі құқық кұрушы субъект ретінде үлкен рөл беріледі.

Құқықтық ақпаратты немесе құқықтық тәжірибені беру тетігі де құқықтық мұра объектісі болып табылады. Құқықтық ақпаратты беру процесі құқықтық әлеуметтендіру деп аталады. Ол сабақтастық құқықтық дамудың міндетті шарты болып табылады. Құқықтық әлеуметтендірудің мазмұны ең алдымен индивидті саяси және құқықтық нормаларға, құндылықтарға, саяси және құқықтық мәдениетке және жалпы практикаға, саналы, әлеуметтік белсенді қызметке баулудан тұрады.

Бастапқы құқықтық әлеуметтендіру тікелей орта шеңберінде жүреді. Бұл жағдайда әдеттегі, дәстүрлі нормаларды стихиялық, табиғи меңгеру және апробациялау байқалады, мінез-құлық үлгілері қабылданады.

Екінші әлеуметтендіру мемлекеттің жеке тұлғаға мақсатты әсерін көздейді. Мемлекет, шіркеу және басқа да қоғамдық ұйымдар құқықтық әлеуметтендірудің тікелей институттары болып табылады. Әлеуметтендірудің мұндай нұсқасы «мемлекеттің, оның органдары мен олардың қызметшілерінің, қоғамдық бірлестіктер мен еңбек ұжымдарының құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті қалыптастыру және арттыру — құқықтық тәрбие жөніндегі мақсатты жүйелі қызметін» болжайды.

Құқықтық әлеуметтену процесі тек жеке адамға ғана емес, тұтас мемлекетке де бағытталуы мүмкін. Атап айтқанда, кез келген заманауи мемлекет өзінің саяси, экономикалық әріптесінің құқықтық дәстүрлеріне бейімделуге мәжбүр. Посттоталитарлық мемлекеттердің көпшілігі еуропалық құқықтың гуманистік құндылықтарын қабылдау және игеру процесін бастан кешеді. Мемлекеттің құқықтық әлеуметтенуі бағыну–басым болу, басқа мемлекеттің құқықтық стереотиптерін қабылдау–қабылдамау, халықаралық құқық нысанында болады.

Осылайша, құқықтық мұраның статикалық, орнықты, негізін қалаушы объектілері ретінде құқықты дамытудағы тұтастық пен сабақтастықты, оның әр түрлі көріністеріндегі құқықтық тәжірибені, сондай-ақ құқықтық тәжірибені, құқықтық құндылықтарды ұрпақтан ұрпаққа беру тетігін (құқықтық әлеуметтендіру тетігі) қамтамасыз ететін құқықтық құндылықтарды қарау қажет. Олардың барлығы жиынтығында қоғамның құқықтық жүйесінің тұрақтылығы мен тұтастығының міндетті шарты болып табылады.

Қолданылған әдебиеттері тізімі:

1. Синюков В.Н. «Ресей құқықтық жүйесі. Жалпы теорияға кіріспе». Саратов, 1994. 180б.

2. Иванников И.А «Мемлекеттік биліктің жалпы теориясы». Волгодонск, 1997. 20-бет; ол. Құқықтық мәдениет тұжырымдамасы // Құқықтану. 1998.
3. Судебник 1497 г. Ст. 10–14, 55 // Российское законодательство X–XX вв. М., 1985. Т. 2. С. 55–61; Судебник 1550 г. Ст. 78 // Там же. С. 116; Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Ст. 65 // Там же. Т. 6. С. 187б.
4. Алексеев С.С «Құқықтық философия» 1999ж, 31б.
5. Синха Сурия Пракаш. Юриспруденция: Философия права. М., 1996. 278б.
6. Гранат Н. Л. Правосознание и правовое воспитание // Общая теория государства и права: Академический курс: В 2 т. М., 1998. Т. 2. С. 395.
7. Всемирная история. Энциклопедия
8. Интернет сайттары (stud.kz., klerk.ru, google.com)